

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԲՆՈՒԹԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Ամալյա Հարությունյան

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ
ՀՀ, Երևան, Արամի 44

Էլ. հասցե՝ amalia77harutunyan@yahoo.com

Հոդվածը ներկայացվել է 02.10.2020, գրախոսվել է 10.10.2020,

ընդունվել է տպագրության 28.06.2021

DOI: 10.53548/03208117-2021.2-175

Ներածություն

Հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման կառուցակարգում (մեխանիզմում) կարևոր տեղ է զբաղեցնում իրավական գիտակցությունը: Մարդկային գործունեությունն անհնար է անհատների գիտակցությունից դուրս: Ոչ մի իրավական գործողություն, վարքագծային ակտ և իրավական հարաբերություն չի կենսագործվում դրանք միջնորդավորող իրավական հոգեբանությունից և իրավական գաղափարախոսությունից դուրս:

Իրավագիտակցությունն ընդհանուր ձևով բնորոշվում է որպես գաղափարների, հայացքների, զգացումների, ավանդությունների, ապրումների համակցություն, որոնք արտահայտում են մարդկանց վերաբերմունքը հասարակական կյանքի իրավական երևույթների նկատմամբ¹:

Իրավագիտակցության ձևավորումն ու զարգացումը

Իրավագիտակցության ձևավորման և զարգացման վրա ազդեցություն են թողնում սոցիալական, քաղաքական, տնտեսական, մշակութային գործոնները: Իրավագիտակցությունը փոխկապակցված է և փոխգործակցում է քաղաքական գիտակցության, բարոյական, կրոնական, փիլիսոփայական գիտակցության հետ:

¹ Վաղարշյան 2011, 224, Малахов 2001, 116-117:

Իրավագիտակցությունը սոցիալական գիտակցության տարատեսակ է, և հետևաբար նրան էլ է վերաբերում մատերիալիստների և իդեալիստների դարավոր վեճը մատերիայի և գիտակցության առաջնայնության և ածանցյալության մասին: Չխորանալով մանրամասների մեջ՝ ասենք, որ գիտակցությունը, անկասկած, կեցության որոշիչ ազդեցության ներքո է, սակայն միաժամանակ ինքը՝ կեցությունը, մարդկանց մտքերի և զգացմունքների կենսագործման արդյունք է²: Անհատական, խմբային, հասարակական գիտակցությունը իրավական համակարգի կարևոր բաղադրիչներից է:

Իրավագիտակցությունն իրավաբանական նշանակությամբ մարդուներքին, անձնական կարգավորիչ վարքագիծն է, որը կարող է բնութագրվել կա՛մ դրական, կա՛մ էլ բացասական³: Սակայն այն միշտ մնում է մարդու և հասարակության կենսագործունեության անհրաժեշտ ձևը:

Իրավագիտակցությունը, որպես իդեալական երևույթ, մարդկային գիտակցության ձևերից է: Որպես մարդկային գիտակցության ձև կամ բնագավառ՝ իրավագիտակցությունն արտացոլում է իրավական իրականությունը իրավաբանական գիտելիքների և իրավունքի նկատմամբ գնահատման ձևով: Իրավունքի տեսության մեջ գոյություն ունեն տարբեր տեսակետներ իրավագիտակցության հասկացության սահմանման վերաբերյալ: Այսպես, Ս.Ս. Ալեքսեևի կարծիքով, իրավագիտակցությունը «մարդկանց վերաբերմունքն է իրավունքի նկատմամբ»⁴: Ս.Ա. Կոմարովը նշում է, որ իրավագիտակցությունը «իրավունքի գիտակցումն է, մարդկանց պատկերացումների, զգացմունքների համահավաք արտահայտությունն է ինչպես գործող, այնպես էլ ցանկալի իրավունքի նկատմամբ»⁵:

Իրավագիտակցությունը գոյություն ունի անհատական կամ հասարակական ձևով: «Հասարակական իրավագիտակցությունը, - գրում է Վ.Մ. Սիրիլը, - գիտելիքների համակարգ է՝ իրավունքի՝ որպես սոցիալական երևույթի ձևավորման և զարգացման մասին, ինչպես նաև իրավական գնահատումների և կոնկրետ առաջարկությունների համակցու-

² Чернявский 2016, 8-9.

³ Общая теория государства и права 2015, 303.

⁴ Алексеев 1996, 103.

⁵ Комаров 1996, 237.

թյուն է գործող իրավունքի կատարելագործման եղանակների ու ուղղությունների մասին»⁶:

Հայտնի է, որ անհատական իրավագիտակցությունը միշտ ուրույն և անկրկնելի է: Դա բացատրվում է նրանով, որ տարբեր մարդիկ յուրահատուկ են ընկալում և պատկերացնում գործող իրավունքի էությունը, արժեքավորում այն:

Իրավաբանական գրականության մեջ հանդիպում ենք նաև այլ սահմանումների: Այսպես, Տ.Վ. Սինյուկովի կարծիքով՝ իրավագիտակցությունը «մարդկանց, սոցիալական հանրությունների պատկերացումներն ու զգացմունքներն են գործող կամ ցանկալի իրավունքի նկատմամբ»⁷: Իսկ ըստ Ա.Բ. Վենգերովի՝ «իրավագիտակցությունը, ըստ էության, իրավունքի գնահատումն է, որը գոյություն ունի հասարակությունում և արտահայտվում է գործող իրավունքի քննադատությամբ ու ձևավորվող հույսով և ցանկությամբ իրավական ոլորտի նկատմամբ՝ որոշարկելով՝ ինչն է իրավական, և ինչը՝ ոչ իրավական»⁸:

Բավական ուշագրավ պարզաբանում է տալիս Ն.Լ. Գրանատը, ըստ որի՝ «իրավագիտակցությունը մարդկային գիտակցության ձևերից մեկն է, որպես իդեալական երևույթ, որն անմիջականորեն չի դիտարկվում»⁹: «Ինչպես գիտակցության ձև կամ ոլորտ, - շարունակում է հեղինակը, - իրավագիտակցությունն արտացոլվում է իրավականի նկատմամբ արժեքավորման դրսևորումով»¹⁰:

Ըստ պրոֆեսոր Վ.Ն. Խրոպանյուկի՝ «Իրավագիտակցությունը գաղափարների, հայացքների, ավանդույթների, ապրումների ամբողջություն է, որն արտահայտում է մարդկանց վերաբերմունքը հասարակական կյանքում իրավական երևույթների նկատմամբ»¹¹:

Համանման տեսակետ է արտահայտում Ռ.Կ. Ռուսինովը, որը մասնավորապես կարծում է, որ «իրավագիտակցությունը պատկերացումների և զգացմունքների համակցություն է, որն արտահայտում է մարդկանց

⁶ Сырых 1998, 117.

⁷ Синюков 1997, 556.

⁸ Венгеров 2005, 573.

⁹ Гранат 2013, 378.

¹⁰ Гранат 2013, 379:

¹¹ Хропанюк 1995, 203.

վերաբերմունքը հասարակական կյանքում իրավունքի և իրավական երևույթների մասին»¹²:

Իրավագիտակցության տեսությունը ներկայացված է համաշխարհային իրավագիտությունում և այլ աշխատություններում, որոնցից կարելի է նշել Ն.Յու. Սոկոլովի «Իրավաբանների մասնագիտական գիտակցությունը»¹³ և Գ.Ս. Օստրոումովի «Իրականության իրավական գիտակցությունը»¹⁴:

Ինչպես նշում է ակադեմիկոս Վ.Ս. Ներսեսյանցը, «Իրավագիտակցությունն իրավունքի՝ որպես սոցիալական իրականության առանձնահատուկ երևույթի գիտակցման ձև է»¹⁵:

Իրավագիտակցությունը, որպես հասարակական գիտակցության տեսակ, յուրահատուկ հայելի է պետաիրավական երևույթների իրականության կամ դրանց ցանկալի վերաբերյալ:

Իրավագիտակցության բովանդակության զարգացման գործընթացին ներհատուկ են ինչպես քանակական (օրինակ՝ անհատական, խմբային, հասարակական), այնպես էլ որակական (օրինակ՝ իրավական գաղափարականությունը, որն առաջնային և որոշիչ է իրավագիտակցության կառուցվածքում) փոփոխությունները և էվոլյուցիան:

Իրավագիտակցության քանակական փոփոխությունները կամ կրողները յուրովի են ընկալում իրավունքի այս կամ այն հասկացության բովանդակությունը, որն ընկած է իրավագիտակցության որոշակի հայեցակարգի կամ մոտեցման հիմքում:

Իրավագիտակցության որակական կողմը (առումը) կապված է իրավունքի, պետության, օրինականության և այլ իրավական երևույթների հասկացությունների հետ: Իրավագիտակցության համապատասխան հասկացության աստիճանը պայմանավորված է կոնկրետ պատմական շրջանում իրավունքի (պետականության) հասկացության տիպով, հայեցակարգով, քաղաքական գաղափարական դիրքորոշումներով:

Իրավագիտակցության նոր մակարդակը նշանակում է նաև համապատասխան նոր մոտեցում ինչպես իրավաբանական երևույթների (պետության և իրավունքի) և կուտակված էմպիրիկ տվյալների, այնպես էլ

¹² Русинов 1998, 324.

¹³ Соколов 1988.

¹⁴ Остроумов 1989, 65.

¹⁵ Ներսեսյանց 2001, 91:

դրանց մասին պատմականորեն կուտակված տեսական գիտելիքների իմաստավորման և մեկնաբանման:

Բանն այն է, որ չկա անփոփոխ իմաստ ու բովանդակություն ունեցող իրավագիտակցություն, քանզի չկա պետաիրավական երևույթներից անկախ և մեկուսացված իրավագիտակցություն, այն միշտ, որպես կանոն, արտահայտում է գոյություն ունեցող պետական-իրավական երևույթների կատեգորիաների էությունը, իմաստն ու բովանդակությունը, իսկ որոշ դեպքում՝ նաև դրանց զուգակցման միտումները:

Իրավագիտակցության առանձնահատկությունը, գիտակցության այլ ձևերի (գիտության, քաղաքագիտության, բարոյականության, կրոնական և այլն) հետ դրա հարաբերակցության համատեքստում, պայմանավորված է հենց պետաիրավական երևույթների (կատեգորիաների) յուրօրինակությամբ, որն արտահայտելու համար իրավագիտակցությունն օգտագործում է համապատասխան ուսմունքներ, հայեցակարգեր, հույզեր և այլն:

Առավել գիտակցված և իմաստավորված են ներկայանում իրավական ուսմունքները, հայեցակարգերը, մոտեցումները, որոնք արտահայտում են պետաիրավական երևույթների էությունը, բովանդակալից կողմերը:

Իրավագիտակցության մեջ նշանակալի դեր ունեն պետաիրավական խորհրդանիշները՝ պետության, իրավունքի մասին, բազմաթիվ այլ կերպարային պատկերացումների իմաստային բովանդակությունն ընդհանրացված ձևով արտահայտող իրավական կերպարները¹⁶: Այսպես, արդարության (արդարադատության) և դրա հետ կապված արդարացի իրավունքի, իրավական օրենքի և իրավական պետության խորհրդանիշ է արդարության (արդարադատության) աստվածուհի Ֆեմիդայի կերպարը: Հայեցակարգային առումով զարգացած իրավագիտակցությունն օգտագործում է նաև վերացական-տրամաբանական ճանաչողության այնպիսի միջոցներ ու ձևեր, ինչպիսիք են իրավաբանական կառուցակարգերը, հայեցակարգերը, իրավական ինստիտուտները, կատեգորիաները, գաղափարական մոտեցումները, սկզբունքները և այլն:

Եզրակացություններ

Իրավագիտակցության հասկացության ապագայի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ոչ միայն վերացական-տրամաբանական իրավաբանա-

¹⁶ Нерсисянц 2015, 269.

կան հասկացությունները, կատեգորիաները և այլն, այլև իրավագիտակցության մինչտեսական ճանաչողական միջոցները (իրավական զգացմունքները, հույզերը, կերպարները, խորհրդանիշները և այլն) ինչպես իրավունքի, այնպես էլ պետության (հանրային իշխանության քաղաքական կազմակերպման) գերակայման (գնահատման և այլնի) ձևեր են:

Հետևաբար կարելի է պնդել, որ իրավագիտակցությունն իր զարգացման աստիճաններում և իր արտահայտման ձևերով՝ իրավական գիտակցությունից մինչև իրավական հասկացությունները, ոչ միայն իրավունքի և պետաիրավական երևույթների (դրանց բովանդակության, իմաստի, հատկությունների, բնութագրերի, գործառության-կարգավորիչ նշանակության և այլն), այլև պետության, պետական իշխանության կազմակերպման քաղաքական ուժերի վերաբերյալ գիտակցման, գնահատման ձև ու միջոց է:

Ցանկացած իրավագիտակցություն գոյություն ունի՝ որպես համակարգված հայացքների, գաղափարների, համոզմունքների, նաև հույզերի, ցանկությունների հանրագումար, պետաիրավական երևույթների վերաբերյալ:

Իրավագիտակցության գիտական կամ պրոֆեսիոնալ տեսակը որակական բարձր մակարդակ է պետաիրավական երևույթների իմացության մեջ:

Իրավագիտակցության հասկացական ապագայի զարգացման խնդրում էական նշանակություն ունեն իրավագիտակցության սուբյեկտի իրավաբանական գիտելիքների խոր իմացությունը, նորովի մոտեցումները իրավունքի և պետության մասին, իրավահասկացության տիպը, հայեցակարգը:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ իրավագիտակցությունը պետաիրավական երևույթների վերաբերյալ իրավաբանական գիտելիքների, մոտեցումների, հայացքների, հոգեբանական հույզերի հանրագումար է՝ օժտված որոշակի կայունությամբ ու հարատև փոփոխությամբ:

Գրականություն

- Ներսեսյանց Վ.Ս. 2001, Իրավունքի և պետության տեսություն, Երևան, «Նաիրի», 400 էջ:
- Վաղարշյան Ա.Գ. 2011, Պետության և իրավունքի տեսություն - 2. Դասախոսություններ, ԵՊՀ, Երևան, հեղինակային հրատ., 448 էջ:

- Алексеев С.С. 1996, Государство и право. Начальный курс, издание второе, переработанное и дополненное, Москва, «Юридическая литература», 123 с.
- Венгеров А.Б. 2005, Теория государства и права. Учебник для юридических вузов, Москва, «Омега-Л», 595 с.
- Гранат Н.Л. 2013, Правосознание и правовое воспитание. В кн.: Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах, т. 2. Теория права. Учебник для вузов. Отв. ред. профессор М.Н. Марченко, Москва, «Зерцало», 519 с.
- Комаров С.А. 1996, Общая теория государства и права, Курс лекций, издание 2-ое, исправленное и дополненное, Москва, «Манускрипт», 452 с.
- Малахов В.П. 2001, Природа, содержание и логика правосознания: дис. д.-ра юрид. наук, МВД России, Московская академия, Москва, 468 с.
- Нерсисянц В.С. 2015, Общая теория права и государства, Москва, «Норма», 576 с.
- Общая теория государства и права. Академический курс 2015, т. 3, издание 2-е, переработанное и дополненное, отв. ред. профессор М.Н. Марченко, Москва, «Норма», 586 с.
- Остроумов Г.С. 1989, Правовое осознание действительности, Москва, «Норма», 65 с.
- Русинов Р.К. 1998, Понятие правосознание. В кн.: Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов, Москва, «Норма-Инфра-М», 496 с.
- Соколов Х.Я. 1988, Профессиональное сознание юристов, Москва, «Наука», 224 с.
- Синюков Т.В. 1997, Правосознание и правовое воспитание, В кн.: Теория государства и права. Курс лекций. Под ред. профессора Н.И. Матузова и А.В. Малько, Москва, «Юристь», 556 с.
- Сырых В.М. 1998, Теория государства и права. Учебник, отв. ред. профессор С.А. Чибиряев, Москва, «Былина», 610 с.
- Чернявский А.Г. 2016, Роль и значение идеологии для государства и права, Москва, «Инфра-М», 287 с.
- Хропанюк В.Н. 1995, Теория государства и права, 2-е издание, дополненное, исправленное, под ред. профессора Стрекозова В.Г., Москва, «ДТД», 416 с.

ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԲՆՈՒԹԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Ամալյա Հարությունյան

Ամփոփում

Իրավագիտակցությունն իր զարգացման աստիճաններում և իր արտահայտման ձևերով՝ իրավական գիտակցությունից մինչև իրավական հասկացությունները, ոչ միայն իրավունքի և պետաիրավական երևույթների (դրանց բովանդակության, իմաստի, հատկությունների, բնութագրերի, գործառությանի-կարգավորիչ նշանակության և այլն), այլև պետության, պետական իշխանության կազմակերպման քաղաքական ուժերի վերաբերյալ գիտակցման, գնահատման ձև ու միջոց է:

Ցանկացած իրավագիտակցություն գոյություն ունի հասկացականորեն կապված, բեկված, միջնորդավորված, դասակարգված, ձևափոխված ու վերափոխված տեսքով, այսինքն՝ որպես համակարգված հայացքների, գաղափարների, համոզմունքների, նաև հույզերի, ցանկությունների հանրագումար պետաիրավական երևույթների վերաբերյալ: Իրավագիտակցության գիտական կամ պրոֆեսիոնալ տեսակը որակական բարձր մակարդակ է պետաիրավական երևույթների իմացության մեջ:

Իրավագիտակցության հասկացական ապագայի զարգացման խնդրում էական նշանակություն ունեն իրավագիտակցության սուբյեկտի իրավաբանական գիտելիքների խոր իմացությունը, նորովի մոտեցումները իրավունքի և պետության մասին, իրավահասկացության տիպը, հայեցակարգը:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ իրավագիտակցությունը պետաիրավական երևույթների վերաբերյալ իրավաբանական գիտելիքների, մոտեցումների, հայացքների, հոգեբանական հույզերի, զգացմունքների հանրագումար է, որն օժտված է որոշակի կայունությամբ ու հարատև փոփոխությամբ:

Բանալի բառեր՝ իրավագիտակցություն, իրավական հոգեբանություն, իրավական գաղափարախոսություն, մարդկային գիտակցություն, հասարակական գիտակցություն, իրավական երևույթներ, իրավաբանական սուբյեկտ:

СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ И ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРАВОСОЗНАНИЯ

Амаля Арутюнян

Резюме

Правосознание в процессе своего развития и в формах выражения (начиная от правового сознания до правового понятия) является способом и средством осознания и оценки политических сил государства и организации государственной власти.

Любое правосознание существует как концептуально связанное, разорванное, опосредованное, классифицированное, модифицированное и преобразованное, то есть являет собой совокупность систематизированных взглядов, идей, убеждений, а также эмоций, желаний в отношении государственно-правовых явлений.

Научный или профессиональный вид правосознания – это качественный уровень знания государственно-правовых явлений.

В разработке концептуального будущего правосознания существенное значение имеют глубокие знания субъекта правосознания о предмете правового сознания, новые подходы к праву и государству, тип правового понимания, концепции.

Таким образом, правосознание – это совокупность правовых знаний, подходов, взглядов, психологических эмоций, переживаний, касающихся государственно-правовых явлений, для которых характерны как определенная стабильность, так и неизбежные изменения.

Ключевые слова – правосознание, правовая психология, правовая идеология, человеческое сознание, общественное сознание, правовые явления, юридический субъект.

MODERN NOTIONS AND CHARACTERISTIC FEATURES OF LEGAL CONSCIOUSNESS

Amalya Harutyunyan

Abstract

Legal consciousness in its stages of development and through its means of expression, starting from legal consciousness to legal concepts is a way and means of realization and assessment of not only of the law and state-legal phenomena (their content, meaning, features, characteristics, functional-regulatory significance, etc.), but also of the political forces of the state and state power organization.

Any legal consciousness exists in a conceptually connected, broken, mediated, classified, transformed and modified form, that is, as a sum of systematized views, ideas, beliefs, emotions and desires on state-legal phenomena.

The scientific or professional type of legal consciousness is a high quality level in the knowledge of state-legal phenomena.

In the development of the conceptual future of legal consciousness, the deep knowledge of legal knowledge of the subject of legal consciousness, new approaches on the law and the state, the type and the concept of legal understanding are essential.

Thus, it can be concluded that legal consciousness is the sum of legal knowledge, approaches, views, psychological emotions, feelings on state-legal phenomena, which is endowed with certain stability and constant change.

Key words – legal consciousness, legal psychology, legal ideology, human consciousness, social consciousness, legal phenomena, legal entity.